

МОДЕЛІ ХЕКШЕРА-ОЛІНА-САМУЕЛЬСОНА Й ПАРАДОКС В. ЛЕОНТЬЄВА В ТЕОРІЯХ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджується процес формування й розвитку моделей Хекшера-Оліна-Самуельсона, парадокса В. Леонт'єва. Визначається їх вплив на подальший розвиток теорій зовнішньоекономічної діяльності. Виявлено їх особливості, переваги та недоліки.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, концепція порівняльних переваг Д. Рікардо, теорія Хекшера-Оліна, моделі Хекшера-Оліна-Самуельсона, парадокс В. Леонт'єва.

Summary. This article examines the process of formation and development of models Heckscher-Ohlin-Samuelson, Leontiev's paradox. The impact on the further development of theories of foreign trade is determined. Their features, advantages and disadvantages are revealed.

Key words: foreign economic activity, the concept of comparative advantage of David Ricardo, the theory of Heckscher-Ohlin model, models of Heckscher-Ohlin-Samuelson, Leontiev's paradox.

Постановка проблеми. Теоретики міжнародних економічних відносин довгий час намагалися здійснити осмислення проблем зовнішньоекономічної діяльності й пом'якшити ті фундаментальні протиріччя, які виникають в сучасному світі. Однак вирішити цю проблему досить складно, тому що більшість чинників вже давно завуальовані в надрах самого явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми еволюції теорій зовнішньоекономічної діяльності становлять предмет дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, О. А. Кириченко та О. І. Кредісов обґрунтували існування трьох груп концепцій ЗЕД, сучасні концепції міжнародної торгівлі розвивали у своїх працях Л. Берталанфі, Р. Акофф, Ч. Хітч, В. В. Леонт'єв, В. Ю. Горчаков, М. О. Кизим, Ю. В. Макогін та ін. Проте комплексне дослідження еволюції теорій та виявлення ступеня їх впливу на подальший розвиток зовнішньоекономічних відносин залишається недостатньо дослідженим.

Метою статті є дослідження процесу формування окремих етапів теорій зовнішньоекономічної діяльності, їх подальше узагальнення й визначення перспектив подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. У попередніх дослідженнях була проаналізована концепція порівняльних переваг Д. Рікардо [2]. Подальший розвиток ідеї Д. Рікардо знайшли в працях Г. Хабера. У 1936 році цей вчений зробив спробу вивести закон порівняльних переваг не на засадах теорії трудової вартості, а використовуючи теорію альтернативних витрат. Головною передумовою при виведенні закону порівняльних переваг у Д. Рікардо була теорія трудової вартості, що не завжди відповідала дійсності. Праця не завжди є єдиним та найважливішим фактором виробництва. Поряд із трудомісткими товарами існує й значна кількість капіталомістких товарів. При цьому при виробництві більшості товарів є мож-

ливість здійснювати пропорційну заміну одних факторів виробництва на інші. До того ж деякі види праці істотно відрізняються один від одного за продуктивністю, кваліфікацією та оплатою. Згідно із цією теорією альтернативних витрат виробництва одного товару визначаються певною кількістю іншого, яка буде отримана при виробництві кожної додаткової одиниці першого, повністю та ефективно використовуючи при цьому наявні ресурси. Таким чином, закон порівняльних переваг можна вивести, використовуючи не тільки теорію трудової вартості, але й теорію альтернативних витрат. Результатом дослідження є встановлення зростання динаміки витрат заміщення одного товару іншим. Це підтверджує, що припущення про незмінність витрат відповідає теорії Д. Рікардо і свідчить, що вигравш від вільної торгівлі виникає завдяки різниці у витратах, незалежно від їх абсолютної величини, і створює умови для подальшого дослідження зростання витрат. Графічно альтернативні витрати можуть бути відзначені за допомогою межі виробничих можливостей. Вона є кривою, усі точки якої відображають альтернативні комбінації виготовлення двох товарів. Будь-який рух на межі виробничих можливостей свідчить, що виробництво кожної додаткової одиниці одного товару вимагає скорочення обсягів іншого. Заміна постійних витрат на ті, що зростають, призведе до трансформації межі виробничих можливостей, яка раніше мала форму прямого відрізка, в криву з від'ємним нахилом. Отже, подальша спеціалізація країн на виготовленні будь-якого товару стає неможливою, тобто максимальну вигоду від зовнішньої торгівлі країни отримують за умов здійснення не повної, а часткової спеціалізації [1].

Незважаючи на свою актуальність модель Д. Рікардо не змогла виявити природу походження порівняльних переваг, якими володіє та або інша країна і які формують необхідні пере-

© І. О. Тарлопов, 2013

думови розвитку зовнішньої торгівлі. Заміна теорії трудової вартості на теорію альтернативних витрат також не принесла бажаного результату. Вирішити цю складну задачу в теоріях міжнародної торгівлі спробували шведські економісти Елі Хекшер і Бертил Олін. Головні припущення теорії Хекшера-Оліна: існують дві країни, два товари і два фактори виробництва — праця і капітал; у виробництві своїх товарів ці країни використовують однакові технології; перший товар є трудомістким, а другий — капіталомістким у кожній із країн; виробництво товарів у двох країнах породжує постійну віддачу від масштабу; смаки і переваги споживачів у двох країнах однакові; товарні й факторні ринки двох країн є досконалоконкурентними; фактори виробництва є повністю мобільними всередині кожної країни та зовсім немобільними на зовнішніх ринках; усі перешкоди під час руху товарних потоків між країнами відсутні; відсутність транспортних витрат, тарифів та інших перешкод на шляхах товарних потоків у процесі міжнародної торгівлі. Ця теорія може бути наведена у виді двох взаємопов'язаних теорем: теорема Хекшера-Оліна, яка пояснює структуру міжнародного товарообігу, і теорема Хекшера-Оліна-Самуельсона, що відображає ефект впливу міжнародної торгівлі на факторні ціни. У цих теоріях досліджуються чинники відносної забезпеченості країни виробничими ресурсами й визначаються шляхи їх концентрації на окремій території. Перший — нагромадження абсолютних значень обсягів праці і капіталу, які є у розпорядженні кожної країни. Другий — через використання відносних цін, розуміючи під ціною капіталу відсоток, а під ціною праці — ставку заробітної плати. Сутність першої теореми слід подати таким чином: країни прагнуть експортувати товари, для виробництва яких використовуються виробничі ресурси, що є в надлишку, та імпортувати товари, при виробництві яких використовуються ресурси, що є в обмеженій кількості. Використовуючи співвідношення, що наведені вище, країна «А» буде виготовляти та експортувати товар «а», тому що він є більш працемістким, а саме цей ресурс є надлишковим у цій країні. Країна «Б» виготовляє та експортує товар «б», оскільки він є більш капіталомістким, а капітал є надлишковим ресурсом у цій країні. Отже, власники відносно надлишкових факторів виробництва будуть отримувати прибутки, а власники відносно недостатніх факторів виробництва — нести збитки. Таким чином, теорема Хекшера-Оліна випереджає класичну теорію порівняльних переваг: вона не тільки визнає, що порівняльні переваги покладені в основу торговельних відносин, але й визначає їх природу походження — різниця в обсягах факторів виробництва, якими володіє країна. Ця теза також пояснює і різний рівень відносних цін в окремих

країнах. Зміст другої теореми: зовнішня торгівля сприяє збалансуванню відносних і абсолютних цін на однорідні фактори виробництва, які є у розпорядженні партнерів. Згідно з умовами цієї теореми відносна ціна товару «а» є нижчою в країні «А», ніж в країні «Б», тому що в країні «А» відносна вартість праці є нижчою. Це спонукає країну «А» до спеціалізації на виробництві товару «а», тому що він є найбільш працемістким, та до скорочення виробництва товару «б», оскільки він є більш капіталомістким. Це призведе до збільшення відносного попиту на працю і, як наслідок, підвищення рівня заробітної плати та скорочення відносного попиту на капітал як наслідку зменшення обсягів товару «б». У результаті такої ланцюгової реакції відбудеться здешевлення вартості капіталу — зниження відсоткової ставки. У країні «Б» відбудеться все навпаки: оскільки вона спеціалізується на виготовленні капіталомістких товарів, попит на капітал збільшиться, що призведе до кількісного зростання показника відсоткової ставки. А попит на працю буде скорочуватися завдяки зменшенню заробітної плати. Таким чином, поживлення торгівля в країні «А», де зарплата була низькою, призведе до її збільшення, а в країні «Б», де вона була відносно високою, зменшиться. Аналогічно в країні «А» відбудеться зменшення відсоткової ставки, а в країні «Б», де вона була відносно низькою, відсоток збільшиться. Отже, різниця в цінах на фактори виробництва між країнами буде зменшена. Зовнішня торгівля товарами своїм зворотнім впливом на вартість факторів виробництва сприяє сбалансуванню їх цін, якщо б вони були міжнародномобільними. Але це скасовує наведене раніше припущення. Теоретично міжнародна торгівля буде знаходитись в стані розвитку до тих пір, поки будуть існувати будь-які розходження у відносних цінах на ресурси. Теорема Хекшера-Оліна-Самуельсона здійснює опис статичного світу, аналізуючи при цьому чинники, що впливають на макроекономічну рівновагу у визначений момент часу. Здійснюючи порівняння цін на фактори виробництва, не враховується, що їх абсолютні показники є різними в різних країнах. Тому абсолютні розміри доходів на капітал будуть більшими в тій країні, де капіталу більше, ніж в тій, де його менше. Отже, досягнення повного вирівнювання цін на фактори виробництва є практично неможливими. Але, незважаючи на всі обмеження та недоліки, вищезазначені теореми залишаються важливим інструментом аналізу зовнішньої торгівлі, відображаючи при цьому принцип загальної рівноваги, якому має бути підпорядкований подальший економічний розвиток.

У подальшому моделі Хекшера-Оліна-Самуельсона стали найбільш значущими в загальній теорії міжнародної економіки і перетворилися на об'єкт чисельних емпіричних перевірок із вико-

ристанням значних масивів статистичних даних, які відображають рівень економічної активності різних країн за різними товарами й ресурсами.

Найбільш відоме тестування було проведено В. Леонт'євим на базі статистичних даних, які відображають результати діяльності США за 1947 рік. Ця країна в післявоєнний період була однією з найбагатших країн світу, на території якої була нагромаджена значна кількість капіталу та, порівняно з іншими країнами, з відносно високим рівнем заробітної плати. Отже, США, згідно з постулатами моделі Хекшера-Оліна-Самуельсона, повинна експортувати капіталомісткі товари та імпортувати працемісткі. Для підтвердження цієї гіпотези за допомогою методу «витрати-випуск» В. Леонт'єв рохрахував витрати праці і капіталу для виготовлення експортних товарів вартістю в 1 млн. дол. Відносно імпорту ним були використані дані, що характеризують субституційні товари, пояснюючи це відсутністю необхідних даних. Субституційними імпортними товарами вважаються ті, що виготовляються як на національній території, так і ввозяться з-за кордону. Отже, проведені розрахунки дозволяли порівняти співвідношення праці і капіталу в розрахунку на одиницю американського імпорту й експорту.

Згідно з теоремою Хекшера-Оліна співвідношення цих чинників в обсягах американського експорту до їх співвідношення в показниках імпорту повинно було відзначитися значенням більшим ніж одиниця. За даними ж розрахунку В. Леонт'єва, цей показник склав всього 0,77.

Отже, імпорт США за показником капіталомісткості перевищував експорт майже на 30 %. Тобто у більшості випадків США експортують більш працемістку продукцію, а імпортують капіталомісткі товари. Такі результати не співпадають з постулатами моделі Хекшера-Оліна. Багаторазові перевірки як даних, так і методів розрахунку визнали їх вірними. У науковому світі це явище отримало назву парадокс Леонт'єва.

У подальшому багатьма економістами були зроблені спроби проведення аналогічних розрахунків за іншими країнами. У 1966 р. Д. Кісінг більш деференційовано підійшов до розподілу факторів виробництва. Робочу силу за рівнем кваліфікації він розподілив на вісім категорій: від «вчених та інженерів» до «некваліфікованих робітників». Та в подальших розрахунках довів, що в США є надлишок кваліфікованої робочої сили та відносна нестача некваліфікованих робітників [3]. Саме тому США експортує результати кваліфікованої праці, яку з урахуванням витрат на підготовку та навчання доцільно розглядати як капітал. М. Портер у своїх дослідженнях також запропонував здійснити більш поглиблений розподіл факторів виробництва. Працю і капітал він запропонував розподілити на людські

резерви, фізичні ресурси, ресурс знань, грошові ресурси, інфраструктуру, а кожен з названих груп розподілити на багаточисельні категорії [4]. У 1971 р. американський економіст Р. Белдвін продемонстрував за допомогою прикладних розрахунків, що знецінення такого чинника, як тарифи зменшує ефект парадокса Леонт'єва на 5 %. Але не скасовує його до нульового рівня. У 1981 р. американець Дж. Хартіген, використовуючи статистичну базу економіки США за 1947 р., але без урахування галузей, функціонування яких залежить від капіталомісткої сировини, повторив розрахунки В. Леонт'єва. Результат скасував парадокс і повністю підтвердив положення теорії Хекшера-Оліна-Самуельсона. У 1987 р. журнал «American Economic Review» оприлюднив результати досліджень Г. Боуена, Е. Лімера та Л. Свейкоускаса. Центром дослідження стали статистичні дані, що відображали результати діяльності 27 країн та асортимент виробничих ресурсів в кількості 12 найменувань. Підрахунки показали, що теорію Хекшера-Оліна підтвердили лише 2/3 загальної кількості аналізованих факторів виробництва, а подальший розвиток торговельних відносин підтвердив її менш ніж на 70 %. Усі перевірки здійснювались в різний період часу із використанням схожих або однакових статистичних даних, правдивість яких не викликає сумніву. Тобто їх результати є об'єктивними і мають право на існування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведене дослідження ще раз підтвердило парадокс В. Леонт'єва та часткову несумісність теорії Хекшера-Оліна з практичною діяльністю. У будь-якому випадку вони збагачують теорію міжнародної торгівлі і створюють необхідні теоретико-методологічні засади для подальшого розвитку теоретичних конструкцій із цього спрямування.

Література

1. Історія економічних учень : підручник / [Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін.] ; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. — К. : КНЕУ, 2001. — 564 с.
2. Тарлопов І. О. Еволюція теорії зовнішньоекономічної діяльності: середина XV ст. — початок XX ст / І. О. Тарлопов // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2013. — № 2 (22). — С. 34–37.
3. Кизим Н. А. Качество жизни населения и внешнеэкономическая деятельность предприятий : [монография] / Н. А. Кизим, В. А. Зинченко. — Х. : ИНЖЭК, 2009. — 184 с.
4. Пахомов Ю. М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі : [монография] / Ю. М. Пахомов, Д. Г. Лук'яненко, Б. В. Губський. — К. : Україна, 1997. — 250 с.